

Karol Łopatecki

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: karollopatecki@gmail.com

Przebieg prac nad projektami rozporządzeń prezydenta o uznawaniu związków religijnych oraz o zmianie wyznania w Polsce w latach 1926–1927, w świetle dokumentów Archivio Segreto Vaticano

SUMMARY

Works on Drafts of the President's Decrees on Recognition of Religious Unions and on the Change of the Denomination in Poland in 1926–1927 According to Documents from the Archivio Segreto Vaticano

In 1927, the Polish government tried to adjust legal problems arising from the denomination. These works were undertaken by Gustaw Karol Dobrucki and Kazimierz Okulicz, but they were soon blocked by the Holy See, represented by nuncio Lorenzo Lauri, Carlo Chiarlo and Cardinal August Hlond. The attempts by the governmental side (Aleksander Meysztowicz and Władysław Skrzyński) to reach an agreement with the Church were unsuccessful. In the middle of 1929, the Polish government resigned from continuation of work on the decrees.

The article presents key archive documents, including the drafts of the decrees on change of the denomination and on recognition of new denominations. It also presents correspondence between the government and the Holy See regarding negotiations concerning these matters.

Key words: Polish Concordate of 1925, Archivio Segreto Vaticano, change of confession, recognition of denominations

Wstęp

W pracach historycznoprawnych bardzo rzadko znajdujemy odwołanie do zbiorów archiwalnych przechowywanych w Archivio Segreto Vaticano. Tymczasem zarówno dla badaczy historii prawa okresu nowożytnego jak i czasów najnowszych zasoby te są niezwykle wartościowe. Przede wszystkim mowa o źródłach powstałych w wyniku działania nuncjatury na ziemiach polskich. By zaprezentować tę ogromną spuściznę, w 1990 r. podjęto monumentalne przedsięwzięcie edytorskie zatytułowane *Acta Nuntiaturae Poloniae*, zapoczątkowane przez Henryka Damiana Wojtyskę¹. Rozpoczęto publikację korespondencji poszczególnych nuncjuszy, nadając numerację tomów według kolejności sprawowanej posługi w Warszawie². Zawarte tam informacje są często niezastąpionym źródłem informacji dotyczącym okoliczności powstania aktów normatywnych w Rzeczypospolitej szlacheckiej³.

Prace edytorskie nad nuncjaturą warszawską z okresu dwudziestolecia międzywojennego nie są jeszcze zaawansowane w takim stopniu jak dla okresu staropolskiego. Najlepiej opracowany jest początkowy okres związany z kształtowaniem się państwa polskiego i postacią nuncjusza Achillesa Rattiego (1918–1921). Podkreślić należy przede wszystkim dorobek Stanisława Wilka tak na polu naukowym jak i edytorskim⁴. Natomiast badania dotyczące kolejnych nuncjuszy:

¹ T. Chynczewska-Hennel, *Archiwalia rzymskie – stan badań i perspektywy*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. II, red. W. Walczak i K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 159–164.

² Przykładowo, od 2000 r. ukazały się następujące pozycje *Acta Nuntiaturae Poloniae*: t. XV, *Germanicus Malaspina*, vol. 1 (1 XII 1591 – 31 XII 1592), wyd. L. Jarmiński, Kraków 2000; ibidem, t. XXII, *Ioannes Baptista Lancellotti*, vol. 1 (22 XI 1622 – 31 XII 1623), wyd. T. Fitych, Kraków 2001; ibidem, t. XXV, *Marius Filonardi*, vol. 1 (12 II 1635 – 29 X 1636), wyd. T. Chynczewska-Hennel, Kraków 2003; ibidem, t. XXXVII, *Giovanni Antonio Davia*, vol. 1 (13 II 1696 – 28 XII 1696), wyd. W. Kęder, Kraków 2004; ibidem, t. XXXIV, *Opitius Pallavicini*, vol. 5 (1 VII 1682 – 31 XII 1682), wyd. M. Domin, Kraków 2005; ibidem, t. XXV, *Marius Filonardi*, vol. 2 (1 XI 1636 – 31 X 1637), wyd. T. Chynczewska-Hennel, Kraków 2006; ibidem, t. XLII, *Nicolaus Spinola*, vol. 2 (2 VII 1708 – 31 XII 1708), wyd. J. Kopiec, Kraków 2007; ibidem, t. XXXIV, *Opitius Pallavicini*, vol. 6 (1 I 1683 – 30 VI 1683), wyd. M. Domin, Kraków 2008; ibidem, t. XLIII, *Benedictus Odescalchi-Erba*, vol. 1 (5 IX 1711 – 31 XII 1712), wyd. J. Kopiec, Kraków 2009; ibidem, t. XXXVII, *Giovanni Antonio Davia (1696–1700)*, vol. 2 (23 VI 1696 – 18 V 1697), wyd. W. Kęder, Kraków 2010; ibidem, t. XLIII, *Benedictus Odescalchi-Erba (1711–1713)*, vol. 2 (4 I 1713 – 17 I 1714), wyd. J. Kopiec, Kraków 2011.

³ Por. W. Tygielski, *Z Rzymu do Rzeczypospolitej. Studia z dziejów nuncjatury apostolskiej w Polsce, XVI-XVII w.*, Warszawa 1992, *passim*.

⁴ *Acta Nuntiaturae Poloniae*, t. 57, vol. 1-7, *Achilles Ratti (1918–1921)*, Romae 1995–2003; S. Wilk, *Nuncjusz Achilles Ratti i jego rola w procesie kształtowania się państwa polskiego*, [w:] *Powrót Polski na mapę Europy. Sesja naukowa poświęcona 70. rocznicy Traktatu Wersalskiego*, red. Cz. Bloch, Z. Zieliński, Lublin 1995, s. 331–367; idem, *Achille Ratti: First Apostolic Nuncio in the Second Polish Republic*, [w:] *Nuncjatura Apostolska. Dom Papiński w Warszawie (La Nunziatura Apostolica. Casa del Papa a Varsavia)*, Varsavia 2009, s. 338–355.

Lorenzo Lauriego oraz Francesco Marmaggiiego i Filippo Cortesiego są w fazie początkowej. Związane było to z nieudostępnianiem zbiorów dotyczących tych trzech nuncjuszy w *Archivio Segreto Vaticano*. Szczęśliwie, Benedykt XVI 18 września 2006 r. odtajnił dokumenty przechowywane w tej instytucji, które powstały do konklawe z 1939 r.⁵ Podkreślić należy, iż obecnie trwają prace archiwalne związane z uporządkowaniem tych zbiorów. W niniejszej pracy wykorzystuję dokumenty sprzed rozpoczęcia tych działań, które nadal (w 2012) są prowadzone i dotyczą w pierwszej kolejności nuncjatury warszawskiej okresu Lorenzo Lauriego. W konsekwencji strony nie są paginowane, nie nadano dokumentom numeracji, nie uporządkowano ich w poszczególne jednostki i części⁶.

Wśród ogromnej spuścizny archiwalnej na niezwykle uwagę zasługujeteczka zatytułowana *Circa il decreto del Presidente della Repubblica sul cambio di confessione religiosa*. Są tam dokumenty związane z próbą wprowadzenia przez państwo polskie dwóch rozporządzeń prezydenckich: o zmianie wyznania oraz o rejestracji związków religijnych. W niniejszej publikacji umieszczam przechowywane przez Watykan dwa projekty obu rozporządzeń oraz korespondencję, która ukazuje zakulisowe działania Stolicy Apostolskiej, nuncjatury oraz rządu i episkopatu Rzeczypospolitej Polskiej⁷.

1. Lorenzo Lauri jako pronuncjusz Stolicy Apostolskiej w Polsce

Szczególnym okresem w stosunkach polsko-watykańskich było 21 miesięcy od przewrotu majowego, aż do wyboru nowego nuncjusza w Polsce – Francesco Marmaggiiego (13 lutego 1928)⁸. Standardową polityką Stolicy Apostolskiej,

5 Pierwsza publikacja książkowa, która wykorzystała odtajniony zasób: N. Pease, *Rome's most faithful daughter: the Catholic Church and independent Poland, 1914–1939*, Athens 2009. Autor wykorzystuje przede wszystkim instrukcje Stolicy Apostolskiej adresowane do nuncjuszy, problem analizowany w niniejszym artykule jest w publikacji nieodnotowany.

6 Wszystkie cytowane źródła pochodzące z tego archiwum umieszczone zostały w: *Archivio Segreto Vaticano*, *Archivio Nunziature* Varsavia 240,teczka zatytułowana: *Circa il decreto del Presidente della Repubblica sul cambio di confessione religiosa* (dalej: ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*). W celu dokładniejszej identyfikacji podaję numery ewidencyjne nadawane dokumentom i listom przez nuncjaturę warszawską. Obecnie prowadzone prace archiwalne w *Archivio Segreto Vaticano* mają za zadanie całkowite uporządkowanie dokumentacji – identyfikacji poszczególnych dokumentów i ponownego uporządkowania w nowych jednostkach, wyodrębnionych pod względem tematycznym.

7 Pomijam projekty rozporządzeń: o zmianie wyznania oraz rejestracji związków wyznaniowych, które zostały przygotowane w ministerstwie wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Powstałe w tym ministerstwie projekty znajdują się w ASV, lecz jedynie w tłumaczeniu na język włoski. Tymczasem ich polska oryginalna wersja dostępna jest w polskich archiwach, zob. Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 606, k. 199-201, 202-205 (dalej: AAN, MWRiOP).

8 Zob. K. Łopatecki, *Ostatnia misja Lorenzo Lauriego w Polsce. Próba ujednoczenia przepisów o zmianie wyznania oraz uznawania kościołów i związków religijnych w 1927 roku*, [w:] *Nuncjatura Apostolska w Rzeczypospolitej – stan badań i perspektywy*, red. T. Chynczewska-Hennel, K. Wiszowata, Białystok 2012, w druku.

po gwałtownej zmianie politycznej w danym kraju, było wprowadzenie nowego przedstawiciela, niezwiązanego z dotychczasowym reżimem⁹. Tak było również w przypadku Polski, co doprowadziło do wakatu w trudnym 1927 r. Obu stronom zależało na stworzeniu pozorów bardzo dobrych stosunków dwustronnych¹⁰. Nuncjusz – Lorenzo Lauri – mocno związany z dotychczasowym establishmentem (w szczególności z politykami obozu endeckiego), miał otrzymać tytuł księcia kościoła i opuścić Polskę. Papież 20 grudnia 1926 r. na tajnym konsystorzu nominował nuncjusza na kardynała, a trzy dni później wysłannik Stolicy Apostolskiej dostarczył piuskę kardynalską do rąk zainteresowanego¹¹. Władze państwowe postanowiły uhonorować Lauriego organizując 25 stycznia 1927 r. uroczystość państwową, na której prezydent RP włożył kardynalski biret na głowę Lorenzo Lauriego¹². Wydawało się, iż niedługo po uroczystościach nowomianowany kardynał opuści Polskę¹³.

Jednakże informacja o pracach rządu nad wprowadzeniem dwóch rozporządzeń (o uznawaniu związków religijnych i zmianie wyznania), które naruszały uchwalone w 1925 r. przepisy konkordatowe, wymusiły dłuższą obecność Lauriego w Rzeczypospolitej¹⁴. Spór o wprowadzenie rozporządzenia o uznawaniu związków religijnych i zmianie wyznania był ostatnią polską misją byłego nuncjusza. W tym czasie posiadał jednak niższą rangę – pronuncjusza – zachowując wszystkie prerogatywy urzędu nuncjusza, z wyłączeniem pełnienia funkcji dziekana korpusu dyplomatycznego¹⁵.

W świetle dokumentów przechowywanych w Archivio Segreto Vaticano, działania w sprawie projektów rozporządzeń pronuncjusz podejmował do po-

⁹ W. Mysiek, *Kościół katolicki w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1966, s. 157 i nast.; W. Jędrzejewicz, *Kronika życia Józefa Piłsudskiego, 1867–1935*, t. II: 1921–1935, Warszawa 1977, s. 266.

¹⁰ Zob. J. Pietrzak, *O kardynalski biret, czyli zastosowanie protokołu dyplomatycznego podczas nadania godności kardynalskiej nuncjuszom Lorenzo Lauriemu w 1927 r. i Francesco Marmaggiemu w 1936 r.*, „Vade Nobiscum” 3 (2010), 85–92.

¹¹ E. J. Pałyga, *Polsko-watykańskie stosunki dyplomatyczne: od zarania II Rzeczypospolitej do pontyfikatu papieża-Polaka*, Warszawa 1988, s. 126–127; *Uroczyste wręczenie oznaki kardynalskiej nuncjuszowi Lauriemu*, „Przewodnik Katolicki” 33 (1927), 2, s. 24.

¹² *Przemówienia na zamku z okazji nałożenia biretu kardynalsk[iego]*, „Lech. Gazeta gnieźnieńska” XXIX (1927), 22, s. 2.

¹³ L. Lauri do J. Teodorowicza, Warszawa 10 II 1927, Wirtualne Archiwum Polskich Ormian, t. 141, 34/231 [7], pisze o swoim zbliżającym się wyjeździe z Polski („Ricevo oggi lo splendido dono, che gli Eccellentissimi Vescovi Polacchi hanno voluto offrirmi nella prossimità della mia partenza dalla Polonia, in attestato di gratitudine per il lavoro da me qui compiuto ed in loro memoria”). Pod listem Lorenzo Lauri podpisał się jako „Pro-Nunzio Apostolico in Polonia”.

¹⁴ Zob. J. Wislocki, *Konkordat polski z 1925 roku. Zagadnienia prawno-polityczne*, Poznań 1977, passim; J. Jurkiewicz, *Watykan a Polska w okresie międzywojennym*, [w:] *Szkice z dziejów papieżstwa*, Warszawa 1961, s. 475–559; W. Stępiak, *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską z dnia 10 lutego 1925 r.*, [w:] *Kościół a państwo na pograniczu Polsko-Białoruskim. Źródła i stan badań*, red. M. Kietliński, K. Sychowicz, W. Śleszyński, Białystok 2005, s. 284–292.

¹⁵ J. Sutor, *Prawo dyplomatyczne i konsularne*, Warszawa 2003, s. 137–140.

czątków czerwca 1927 r.¹⁶ Ostatecznie z Warszawy wyruszył 12 czerwca 1927 r., a granicę przekroczył sześć dni później¹⁷. Obowiązki prac nuncjatury przejął audytor – Carlo Chiarlo. Dopiero 13 lutego 1928 r. nowym nuncjuszem został Francesco Marmaggi¹⁸.

W dotychczasowej literaturze przedmiotu dostrzegano próbę wprowadzenia nowych regulacji, jednakże nie podejmowano prób ich szczegółowej analizy. Badacze wykorzystywali jedynie krajowe archiwa, pomijając do niedawna niedostępne zbiory *Archivio Segreto Vaticano*¹⁹. Te zaś doskonale uzupełniają wiedzę na ten temat, często zaś są podstawowym źródłem informacji dla prezentowanych wydarzeń. Znajdujące się tam źródła są szczególnie istotne przy badaniach nad pracami legislacyjnymi po przewrocie majowym oraz roli nuncjatury w II RP. Proces przygotowania dwóch projektów rozporządzeń prezydenckich jest niezwykle ciekawy dla odtworzenia złożonych relacji państwa z kościołami i związkami wyznaniowymi. Na przykładzie analizowanego zdarzenia można prześledzić działania Kościoła katolickiego, koordynacji działań poszczególnych biskupów – episkopatu – nuncjatury, a nawet Stolicy Apostolskiej.

2. Wstępne projekty rozporządzeń prezydenta o uznawaniu związków religijnych oraz o zmianie wyznania

Na początku 1927 r. pracę nad dwoma rozporządzeniami rozpoczął minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego, Gustaw Karol Dobrucki²⁰.

¹⁶ A. Meysztowicz do A. Hlonda, Warszawa 12 VI 1927, ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*, karty niepaginowane. Jeszcze na początku maja 1927 r. wycieczka polonii amerykańskiej odwiedziła w Warszawie „J. E. x. kardynała Lauriego, pronuncjusza Stolicy Apostolskiej”, *Wycieczka Polaków z Ameryki w Polsce serdecznie przyjmowana*, „Przewodnik Katolicki” 33 (1927), 21, s. 301.

¹⁷ *Wyjazd pronuncjusza J. Em. Ks. Kardynała Lauriego do Rzymu*, „Gość Niedzielny” 5 (1927), 25, s. 6; *Pożegnanie ks. nuncjusza kardynała Lauri*, „Orędownik Ostrowski” LXXVI (1927), 48, s. 2.

¹⁸ H. D. Wojtyśka, *Acta Nuntiaturae Poloniae*, t. I, *De fontibus eorumque investigatione et editionibus. Instructio ad editionem. Nuntiorum series chronologica*, Romae 1990, s. 336.

¹⁹ Zob. w szczególności pracę Krzysztofa Krasowskiego: *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne*, Warszawa-Poznań 1988, w szczególności s. 307 i nast. oraz *Losy unifikacji ustawodawstwa międzywyznaniowego w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 39 (1987), 2, s. 135–156.

²⁰ Nominację na ministra otrzymał 9 stycznia 1927 r. Był politykiem wywodzącym się z PSL „Wyzwolenie”, po przewrocie majowym wszedł w skład Klubu Pracy, M. Smogorzewska, *Posłowie i Senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. I: A–D, Warszawa 1998; W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego, 1867–1935*, t. III: 1926–1935, Warszawa 1998, s. 48. Jego współpracownikiem, przy tworzeniu projektów rozporządzeń był dyrektor Departamentu Wyznań – Kazimierz Okulicz. Szerzej o strukturze ministerstwa WRiOP: P. A. Leszczyński, *Centralna Administracja Wyznaniowa II RP. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Warszawa 2006, passim (w szczególności rozdział IV: *Organizacja i działalność Departamentu Wyznań MWRiOP*).

Rozporządzenie o uznawaniu nowych związków religijnych składało się z 10 artykułów²¹. Podstawowe znaczenie miał art. 1, który na mocy upoważnienia odnotowanego w art. 116 konstytucji, umożliwiał uznanie nowego związku religijnego. Pozytywne rozpatrzenie wniosku uzależnione było od niewystępowania sprzeczności pomiędzy wewnętrznymi regulacjami organizacyjnymi oraz działalnością Kościoła z przepisami prawnymi obowiązującymi na terenie Rzeczypospolitej. Dodatkowy zakaz odnotowany został w art. 2, który zabraniał związkom religijnym działającym na terenie Polski hierarchicznego podlegania władzom mającym siedzibę poza granicami państwa.

Proces rejestracji związku religijnego przedstawiony został od art. 3 do 6. Do ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego mieli się zwrócić przedstawiciele władz hierarchicznych związku religijnego (którzy ukończyli 21 lat i posiadali pełną zdolność do czynności prawnych) wraz z podpisami przynajmniej 100 członków związku, obywateli polskich, używających pełni praw cywilnych. Wraz z podaniem należało dołączyć statut opisujący wewnętrzną organizację związku. W szczególności należało opisać organy będące władne do podejmowania czynności cywilnoprawnych.

Wprowadzenie minimalnej liczby wiernych wydaje się sprzeczne z artykułami konstytucji marcowej, gdzie dopuszczono pełną wolność zakładania związków wyznaniowych. Uznać należy, iż cenzus ten miał jednak zapobiec pojawieniu się ogromnej liczby sekt religijnych. Już 20 grudnia 1926 r. MWRiOP informowało: „Nie leży w interesie porządku publicznego mnożenie się sekt religijnych, które nie będą oparte o żadne autorytety i ustalone dogmaty”. Proponowano więc zajęcie wobec nich neutralnej niezyczliwości (sic!)²². Było to o tyle ważne, gdyż – jak zauważył Włodzimierz Pawluczuk – okres dwudziestolecia międzywojennego był czasem rozpadu społeczności tradycyjnej, której próżnię społeczną wypełniały często skrajne w formie i treści związki wyznaniowe²³.

Zakończeniem całej procedury było wydanie przez Radę Ministrów rozporządzenia, które uznawało związek religijny oraz przyjmowało jego statut (art. 5). Statuty uznawanych już dawniej Kościołów miały być zatwierdzane również przez Radę Ministrów w drodze rozporządzenia (art. 7). Związek religijny otrzymywał osobowość prawną, mógł nabywać, rozporządzać majątkiem ruchomym jak i nieruchomym. Istotnym brakiem w projekcie było nieopisanie

²¹ Istnieją trzy zachowane wersje projektu ministra Dobruckiego. W tym miejscu omawiam najwcześniejszą zachowaną w Archiwum Watykańskim – przetłumaczoną na język włoski. Pozostałe dwie wersje przechowywane są w: AAN, MWRiOP, 606, k. 199-201 oraz ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*, karty niepaginowane.

²² AAN, MWRiOP, 1379, s. 140–141.

²³ W. Pawluczuk, *Światopogląd jednostki w warunkach rozpadu społeczności tradycyjnej*, Warszawa 1972, s. 94–195. Interesujące, że zjawisko to definiowali również współcześni: S. Orsini-Rosenberg, *Procesy rozkładowe w grupach etnicznych niezorganizowanych*, Warszawa 1933, s. 1–41 (odbitka ze „Spraw Narodowościowych” 6/1932, nr 4-5).

praw oraz obowiązków tak zarejestrowanego związku. Wątpliwości zachodziły w aspekcie prowadzenia aktów stanu cywilnego przez Kościoły. W świetle art. 8 uprawniono jednostki organizacyjne posiadające osobowość prawną nowo zarejestrowanych związków wyznaniowych, brakowało jednakże bardziej szczegółowych informacji w tym zakresie.

Uznany przez państwo Kościół lub związek religijny był nadzorowany przez MWRiOP oraz MSW, które wobec naruszenia prawa mogły zwrócić się do Rady Ministrów z wnioskiem o rozwiązanie takiej organizacji (art. 6)²⁴. Ostatnie dwa przepisy (art. 9 i 10) dotyczyły kwestii wprowadzenia rozporządzenia w życie. Po pierwsze, obowiązywać ono powinno na terenie całego kraju z wyłączeniem posiadającego autonomię województwa śląskiego²⁵. Po drugie, odpowiedzialnymi za wprowadzenie norm prawnych w życie, byli ministrowie: wyznań religijnych i oświecenia publicznego oraz spraw wewnętrznych.

Podsumowując, według projektu miały istnieć trzy kategorie związków wyznaniowych – pierwsza dotyczyła uznanych już wcześniej Kościołów²⁶, druga – nowo powstałych związków religijnych, trzecia Kościoła katolickiego, którego pozycja utwierdzona została w art. 114 konstytucji oraz poprzez bilateralną umowę międzynarodową (konkordat).

Rozporządzenie o zmianie wyznania było krótsze i składało się z dziewięciu artykułów. Rozwiązanie stosunków prawnych wiążących obywatela Rzeczypospolitej z Kościołem lub związkiem religijnym następowało w trzech etapach (art. 1-3):

- a) zgłoszenie przez osobę fizyczną o pełnej zdolności do czynności prawnych, posiadającą obywatelstwo polskie, oświadczenie woli o opuszczeniu dotychczasowego związku wyznaniowego lub Kościoła;
- b) informacji zgłaszanej Kościołowi lub związkowi wyznaniowemu przez właściwy rzeczowo organ administracji publicznej o deklaracji osoby fizycznej (starosta właściwy miejscowo ze względu na zamieszkanie penta)²⁷;
- c) złożenie ewentualnych zastrzeżeń co do materialnych zobowiązań zgłaszającego przez Kościół lub związek wyznaniowy.

²⁴ Krzysztof Krasowski uznaje taką regulację za bezprecedensową. Stanowiło to wyraźne naruszenie konstytucji marcowej, stanowiło również zaostrzenie prawa. Przykładowo ustawa austriacka z 20 maja 1874 r. przewidywała jedynie karę grzywny, gdy działalność uznanego związku religijnego była sprzeczna z ustawodawstwem krajowym, K. Krasowski, op. cit., s. 309.

²⁵ Por. B. Reiner, *Wyznania i związki religijne w województwie śląskim 1922–1939. Wybrane zagadnienia*, Opole 1977, passim (w szczególności s. 124–188).

²⁶ Zatwierdzenie statutów, w świetle art. 8 rozporządzenia, powinno nastąpić na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów.

²⁷ Zob. B. Dolnicki, *Kształt polskiej administracji terenowej w latach 1918–1939*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie*, ks. II, red. M. Mikołajczyk, J. Ciągwa, P. Fiedorczyk, A. Stawarska-Rippel, T. Adamczyk, A. Drogoń, W. Organiściak, K. Kuźmicz, Białystok – Katowice 2010, s. 155–165.

Rozwiązania zaproponowane w tym rozporządzeniu były niebezpieczne dla Kościoła katolickiego. Po pierwsze, zmiana wyznania nie była uzależniona od woli organu administracyjnego. Organ administracji rządowej rejestrował jedynie zmianę stosunku prawnego, porządkując problematykę roszczeń pomiędzy stronami. Po drugie, osoba fizyczna dzięki wystąpieniu z Kościoła mogła stać się bezwyznaniowa. Nie istniał przymus wchodzenia do innego związku religijnego. Wszelkie czynności związane z zapisaniem się do Kościoła lub związku religijnego spoczywały na osobie fizycznej (art. 4). Co więcej, wszystkie dzieci, które ukończyły 14 lat, przejmowały nowo przyjęte wyznanie rodziców (art. 5). Przepis ten był najmniej precyzyjny i nie uwzględniał różnorodnych sytuacji życiowych.

Najbardziej drażliwą sprawą były zobowiązania cywilnoprawne osoby fizycznej wobec opuszczanego Kościoła lub związku wyznaniowego. Co do zasady, wraz ze zmianą wyznania, ustawały wszelkie wzajemne prawa i obowiązki (art. 2). Wyjątek przewidziany został w art. 6. W świetle tego przepisu osoba fizyczna zobowiązana była do świadczeń na pokrycie jednorazowej inwestycji, jeżeli świadczenie uchwalone zostało przed przyjęciem zgłoszenia do wiadomości przez władzę administracyjną. Wedle art. 7 wszelkie inne stosunki prawne pomiędzy stronami, które nie wynikają z przynależności do Kościoła lub związku wyznaniowego nadal obowiązują. W dalszym ciągu mógł istnieć stosunek najmu mieszkania, dzierżawy gruntu, a nawet stosunek pracy pomiędzy osobą fizyczną a Kościołem.

Ostatnie dwa artykuły miały charakter przejściowy i końcowy. Rozporządzenie miało wejść w życie bez terminu *vacatio legis*, bezpośrednio po ogłoszeniu aktu w Dzienniku Ustaw. Realizację przepisów w praktyce powierzono MWRiOP.

3. Reakcja Kościoła katolickiego na próby wprowadzenia nowych aktów normatywnych

W pierwszym okresie prac ani episkopat, ani przedstawiciele nuncjatury nie posiadali informacji o podejmowanych przez rząd pracach legislacyjnych²⁸. Już w marcu projekty obu rozporządzeń były przygotowane i gotowe do wydania przez prezydenta. Jednakże zgodnie z uchwałą podjętą przez Radę Ministrów 4 sierpnia 1926 r. minister przygotowujący akt normatywny w randze rozporządzenia prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, zobowiązany był do przeprowadzenia konsultacji z innymi ministerstwami. W taki sposób dwa projekty trafiły do

²⁸ Przy tekście rozporządzeń dopisano: „Projekt ministra Dobruckiego i Okulicza bez udziału Episkopatu”, AAN, MWRiOP, 606, k. 206.

Józefa Becka – szefa gabinetu ministra spraw wojskowych²⁹. Ten zaś 2 kwietnia 1927 r. przekazał wszystkie otrzymane dokumenty (tj. dwa projekty rozporządzeń, ich uzasadnienie oraz list od ministra Dobruckiego) do Kurii Biskupiej Wojsk Polskich³⁰.

W konsekwencji o planowanych reformach dowiedział się episkopat oraz nuncjatura. Informacja ta wywołała w kręgach kościelnych zaniepokojenie. Zebrane dokumenty przetłumaczono na język włoski oraz sporządzono raport, który wysłano 19 kwietnia 1927 r. do sekretarza stanu Stolicy Apostolskiej – kardynała Pietro Gasparriego³¹. W nim Lorenzo Lauri donosił, że do podpisu prezydentowi złożono dwa dekrety wyznaniowe, które stanowią wielkie niebezpieczeństwo dla pozycji Kościoła w Polsce³².

Stolica Apostolska zapoznała się z projektami rozporządzeń i dostarczonymi raportami. Zanalizowano aktualną sytuacją ustrojową Rzeczypospolitej Polskiej. Świadczy o tym przechowywany w teczce z dokumentami dotyczącymi tego zagadnienia egzemplarz konstytucji marcowej z 1921 r. wraz z nowelą sierpniową wprowadzającą od 4 sierpnia 1926 zmiany w ustawie zasadniczej³³. Wskazano, że oparcie się projektów na art. 111 jest niewłaściwe z czterech powodów. Pisano: *Il nuovo progetto di legge dicesi che è la realizzazione dell'Articolo 111 della Costituzione, ma di fatto: a) esorbita dal detto articolo; b) costituisce un' offesa gravissima ai principi della Chiesa Cattolica; c) lede i diritti della medesima anche quelli riconosciuti dalla stessa Costituzione; d) è pernicioso agli interessi stessi dello Stato*³⁴. W świetle art. 111 konstytucji wprowadzono wolność sumienia i wyznania, jednakże akcentowano, że prawo nie powinno zachęcać do naruszania istniejącego porządku społecznego. Ponadto uznano, że projekty były sprzeczne z art. 114 konstytucji oraz z konkordatem podpisanym w 1925 r.

²⁹ G. K. Dobrucki do J. Becka, Warszawa III 1927 (brak daty dziennej), ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*: „Conformemente alla risoluzione dal Consiglio dei Ministri dell' 11 agosto 1926, la quale ha fissato il modo di regolare tra i singoli Ministri i progetti di legge, ho l'onore di inviare al Signor Ministro il progetto del decreto del Presidente della R[e]pubblica, riguardante il cambiamento dalla confessione religiosa, assieme colla motivazione per illuminare sul merito della questione”.

³⁰ W tym czasie biskupem polowym wojska polskiego był ks. Stanisław Gall, a funkcję kanclerza pełnił ks. dziekan Tadeusz Jachimowski, K. Krasowski, *Biskupi katolicki II Rzeczypospolitej: słownik biograficzny*, Poznań 1996, s. 67 i nast.; A. Cz. Zak, *Pierwszy Biskup Polowy Wojska Polskiego – Arcybiskup Stanisław Gall 1865–1942*, Warszawa 1994, passim; J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914–1945*, Warszawa 1998, s. 72–104.

³¹ Il Cardinale Gasparri (...) „invia copia della nota presentata all' ambasciatore polacco a Roma contro i due progetti di legge di cui al rapporto n 510 del 13-4-27”. Przesyłała ta zawierała raport, ocenę polityczną i prawną projektów rozporządzeń oraz przetłumaczone na język włoski akty normatywne, ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*, karty niepaginowane.

³² W. Skrzyński do A. Zaleskiego, Rzym 30 IV 1927, AAN, MWRiOP, 397, k. 76.

³³ *Constitution de la République de Pologne: loi du 17 mars 1921, avant-propos par J. Barthélémy, introd. historique par M. Potulicki, trad. de H. Grappin*, Paris 1926, zob. ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*, karty niepaginowane.

³⁴ ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*, karty niepaginowane.

Stanowisko Stolicy Apostolskiej zaprezentowano ambasadorowi Skrzyńskiemu, zapraszając go na rozmowę z sekretarzem stanu – Pietro Gasparrim. Spotkanie odbyło się 10 kwietnia 1927 r., podczas którego kardynał zaprezentował negatywną opinię przeciwko planom Warszawy. Gasparri poinformował, iż Kościół katolicki dowiedział się o przygotowanych przez MWRiOP dwóch aktach normatywnych, które miały być gotowe do podpisania przez prezydenta. Według Stolicy Apostolskiej projekty naruszają umowę konkordatową, w szczególności zawarty tam art. 1 oraz 25. Wykorzystano przy argumentacji doświadczenie życiowe ambasadora. Ten urzędnik i dyplomata zdobywał bowiem doświadczenie pracując w administracji cesarstwa Austro-Węgierskiego³⁵. Z tego powodu Stolica Apostolska zaakcentowała, iż rozporządzenia te stawiałyby Kościół katolicki w jeszcze gorszej sytuacji niż miało to miejsce w cesarstwie austro-węgierskim w świetle przepisów z 1868 r.³⁶

Oczywiście Władysław Skrzyński tłumaczył kardynałowi, iż projekty rozporządzeń mają na celu jedynie unifikację prawa. Argumentacja ta nie została przyjęta, sam zaś Skrzyński energicznie zaangażował się w próbę uspokojenia sytuacji ze Stolicą Apostolską. Ambasador wysłał do MSZ informację, iż uchwalenie aktów normatywnych w niezmienionym brzmieniu doprowadzi do pogorszenia stosunków ze Stolicą Apostolską, a może nawet spowodować konflikt i zaangażowanie się episkopatu w kampanię przeciwko dekretem³⁷.

4. Próby mediacji podjęte przez Aleksandra Meysztowicza i Władysława Skrzyńskiego

Dla rządu Józefa Piłsudskiego groźba ta stanowiła realne zagrożenie. W konsekwencji wstrzymano pracę nad projektami. Postanowiono jednak wykorzystać konserwatywne skrzydło w rządzie Piłsudskiego, jako mediatorów. Za osobę właściwą do negocjacji z ramienia rządu z kościołem uznano ministra sprawie-

³⁵ *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV: 1918–1939, red. P. Łossowski, Warszawa 1995, s. 213–214, 280–282.

³⁶ „Esaminati con cura i citati progetti, non posso nascondere la penosa sorpresa della Santa Sede per il contenuto di essi e seccialmente per il contenuto dei secondo, che è offensivo della religione cattolica e lesivo di quella piena libertà che le è garantita dall'articolo 1° del Concordato. E veramente doloroso che passati appena due anni dalla firma del Concordato, il quale annullava con l'art. 25 tutte le leggi, ordinanze o decreti, contrarli al Trattato che si stipulava, si ten ti di rimettere in vigore, e in qualche parto perfino peggiorare, viete leggi dell'impero austriaco contro le quali il Pontefice Pio IX nel Concistoro del 22 Giugno 1868 aveva solennemente protestato (Alloouzione „Nunqua, certe”)”, ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*, karty niepaginowane. Wśród dokumentacji watykańskiej znajduje się sporządzony odpis zatytułowany „Allocution de Pie IX dans le Consistoire du 22 Juin 1868”, ibidem.

³⁷ AAN, MWRiOP, 397, k. 76-77.

dliwości Aleksandra Meysztowicza. Był to ziemianin i konserwatysta wywodzący się z zaboru rosyjskiego, okazujący dużą sympatię hierarchom Kościoła katolickiego³⁸. Ze strony episkopatu inicjatywę przejął prymas August Hlond, natomiast nad negocjacjami czuwał doskonale zorientowany w sytuacji polskiej – dotychczasowy nuncjusz – Lorenzo Lauri. Intensywne rokowania na temat treści przepisów prawnych toczyły się w maju, czerwcu i lipcu 1927 r. 25 maja 1927 r. arcybiskup Hlond w porozumieniu z byłym nuncjuszem wystosował pismo, zatytułowane „Uwagi dotyczące projektów uznania kościołów i związków wyznaniowych oraz zmiany religii”³⁹.

Minister Meysztowicz 12 czerwca podjął próbę kolejnego zrewidowania stanowiska polskiego i zmian w treści projektów rozporządzeń, które mogły być życzliwe przyjęte przez Kościół katolicki⁴⁰. Minister sprawiedliwości złagodził najbardziej drażniące Stolicę Apostolską przepisy. W tym celu prowadził wewnętrzne negocjacje wśród ministrów oraz spotykał się ze środowiskami głoszącymi odmienną koncepcję na temat spraw wiary. Wiemy, że prowadził rozmowy z kardynałem Lorenzo Lauri, arcybiskupem poznańskim i gnieźnieńskim Augustem Hlondem oraz innymi przedstawicielami episkopatu, a z drugiej strony z „bezwyznaniowcami”, jak ich określał minister Meysztowicz⁴¹. Efektem jego pracy był specjalny memoriał umieszczony w prywatnym liście do arcybiskupa.

Rozpoczęły się intensywne konsultacje pomiędzy biskupami, nuncjaturą, sekretarzem stanu Stolicy Apostolskiej. Ostatecznie kwestia projektów rozporządzeń dotarła przez majestat Ojca Świętego. Mimo stosunkowo łagodnej i wyważonej opinii Lauriego, Pius XI odmówił akceptacji takich projektów rozporządzeń⁴². Strona polska była w trudnej sytuacji, gdyż papieżem był wówczas Achille Ratti – pierwszy nuncjusz apostolski suwerennej Polski, cieszący się ogromną estymą z uwagi na swoją postawę podczas bitwy warszawskiej⁴³. Pewnym utrudnieniem i opóźnieniem uzgodnień był fakt, iż Lorenzo Lauri opuścił Polskę,

³⁸ Zob. D. Szpoper, A. Bielecki, *Aleksander Meysztowicz. Portret polityczny konserwatysty*, Gdańsk 2001, passim; R. Jurkowski, *Aleksander Meysztowicz – fragment „Wspomnień”*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 21 (2004), s. 218–249.

³⁹ Dokument ten znany jest z opisu tłumaczonego na język włoski. *Considerazioni sui progetti riguardanti riconoscimento di tutte le confessioni religiose e cambio di religione*, ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*, karty niepaginowane.

⁴⁰ Z uwagi na znaczenie listu publikuję go w całości w dalszej części publikacji.

⁴¹ Pod terminem „bezwyznaniowców” Meysztowicz rozumiał przede wszystkim wolnomularzy wchodzących w skład rządu Piłsudskiego. Ich przedstawicielem był m.in. Kazimierz Bartel w randze wicepremiera, zob. L. Chajn, *Polskie wolnomularstwo 1920–1938*, Warszawa 1984, s. 411 i nast.

⁴² Zob. dwa listy nuncjatury polskiej do Augusta Hlonda z 23 VIII 1927, ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*, karty niepaginowane, nr 17486, 17487.

⁴³ Z. Waszkiewicz, *Anglia, Francja, Stolica Apostolska wobec wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku*, [w:] *75-lecie Bitwy Warszawskiej 1920 r. Materiały z Konferencji Naukowej w dniu 20 VIII 1995 r. pod Pomnikiem Poległych Obrońców Wisły 1920 r.*, Włocławek 1997 s. 76–79; Z. Zieliński, *Polska w dyplomacji watykańskiej*, [w:] *Polska na tle procesów rozwojowych Europy w XX wieku*, red. S. Sierpowski, Poznań 2002, s. 174–176.

a działania Kościoła katolickiego koordynowane były przez audytora nuncjatury – Carlo Chiarlo⁴⁴. Dawało to Stolicy Apostolskiej możliwość do przedłużania prac, aż do przyjazdu nowego nuncjusza. Kościół próbował również przy negocjacjach wykorzystać syna ministra Meysztowicza – Waleriana (od 1924 r. kapłana, a od 1926 sekretarza arcybiskupa Romualda Jałbrzykowskiego)⁴⁵.

W szczególności nie do zaakceptowania był brak wyraźnie odnotowanego zakazu zmiany wyznania u dzieci oraz w ocenie duchowieństwa katolickiego złego uregulowania kwestii materialnych. Nie przypadła do gustu również argumentacja o tolerancji wyznaniowej. Z drugiej strony propozycje Meysztowicza były bardzo krytykowane w samym rządzie i większość ministrów opowiadała się za projektem Dobruckiego, uznając działanie ministra sprawiedliwości za naruszające suwerenność Polski⁴⁶.

Próba przełamania impasu było wspólne działanie ambasadora Skrzyńskiego i ministra Meysztowicza 5-6 września 1927 r., w których to rozmowach brał udział kardynał Hlond. Zaprezentowano wówczas wersję projektów przygotowaną przez ministra Meysztowicza. Duchowny jeszcze raz kategorycznie odmówił rozmów nad projektem ministra Dobruckiego, podtrzymywał gotowość rozmów nad projektem Meysztowicza. W konsekwencji minister sprawiedliwości nakłaniał wicepremiera Bartla do ugody z Kościołem katolickim, a Skrzyński starał się zainteresować projektem Józefa Piłsudskiego, gdyż większość ministrów popierała pierwotny projekt. Marszałek unikając otwartego konfliktu z Watykanem, podjął decyzję o dalszych pracach nad rozporządzeniami przygotowanymi przez Aleksandra Meysztowicza⁴⁷.

Przyjęto projekt rozporządzeń wersji Meysztowicza jako podstawę do dalszych prac strony rządowej z Kościołem katolickim⁴⁸. Politykę Kościoła katolic-

44 Zob. C. Chiarlo do A. Hlonda, Warszawa z 23 VIII 1927, 20 IX 1927, 29 X 1927, 2 XI 1927, nr 17486, 17487, 18048, 18389, 18439; A. Hlond do Ch. Chiarlo, Poznań – Warszawa z 9 IX 1927, 22 IX 1927, 1 XI 1927, 9 XI 1927, ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*, karty niepaginowane. Postać tę wspomina również ks. Walerian Meysztowicz (*Gawędy o czasach i ludziach*, Londyn 1983, s. 319 i nast.).

45 Wprost o tym pisze audytor nuncjatury C. Chiarlo do A. Hlonda, Warszawa 23 VIII 1927, ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*, karty niepaginowane, nr 17486, 17487, por. J. Hernik-Spalińska, *Wileńskie środy literackie (1927–1939)*, Warszawa 1998, s. 84.

46 Projekt rozporządzenia z tego okresu, AAN, MWRIOP, 606, k. 199-201.

47 A. Hlond, *Conferenza coll' ambasciatore Skrzyński e ministro Meysztowicz riguardo ai decreti progettati dal Governo intorno al cambiamento di religione e la registrazione di nuove confessioni*, ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*, karty niepaginowane; C. Chiarlo do A. Hlonda, Warszawa 23 VIII 1927, ibidem, nr 17487.

48 Rola Aleksandra Meysztowicza w dalszych pracach nad projektami wymaga pogłębionej kwerendy źródłowej. Wydaje się jednak, iż po części dzięki ministrowi udało się Kościołowi katolickiemu zapobiec wydaniu rozporządzeń. Bliskie stosunki ze Stolicą Apostolską widoczne były aż do śmierci Meysztowicza (1943), bowiem podczas drugiej wojny światowej zapewniono mu schronienie na terenie Watykanu, W. Biliński, *Bywalcy „Salonu Ambasadorowej”*. *Ze Sztambucha Leonii Papée*, [w:] *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą*, red. M. R. Drozdowski, W. Walczak, K. Wiszowata-Walczak, Białystok 2012, s. 614–616.

kiego koordynował audytor nuncjatury – Carlo Chiarlo, a pierwszoplanową rolę odgrywał prymas Hlond⁴⁹. W całą sprawę zaangażowani byli również arcybiskup wileński – Romuald Jałbrzykowski, a także biskup Przeździecki i Kubina⁵⁰. Podstawowy problem dotyczył możliwości zmiany wyznania przez dzieci, na co Kościół nie chciał wydać zgody. Efektem obustronnych negocjacji była kolejna, trzecia wersja projektów rozporządzeń.

5. Podsumowanie i zasady edycji źródłowej

Jeszcze pod koniec 1928 r. projekt rozporządzeń czekał na akceptację episkopatu⁵¹. W końcu akty te zostały włączone do grupy projektów, których treść była przedmiotem uzgodnień między komisją do wykonania konkordatu (strona rządowa), a biskupem Szelażkiem. W marcu 1929 r. Adolf Szelażek wycofał się z prac komisji uzasadniając to przekroczeniem swoich prerogatyw. W kwietniu 1929 r. kardynał Gasparri jeszcze raz zapowiedział, że Stolica Apostolska nie zgodzi się na zaproponowane akty normatywne. Ostatecznie Franciszek Potocki – dyrektor Departamentu Wyznań oficjalnie oświadczył biskupowi Szelażkowi, iż rząd zaniechał dalszych prac nad tymi aktami, co w praktyce utrwaliło stan przejściowy do 1939 r.⁵²

W pierwszej kolejności umieszczam dwa projekty rozporządzeń prezydenckich dotyczących zmiany wyznania i rejestracji związków religijnych. Są one nie-datowane, lecz były dołączone do korespondencji, stąd możliwe jest ustalenie ich powstania. Pierwszy był projektem ministra sprawiedliwości – Aleksandra Meysztowicza i był próbą osiągnięcia kompromisu z Kościołem katolickim. Najstarsze informacje o koncepcji Meysztowicza pochodzą z 12 czerwca 1927 r., projekty dołączone są jednakże do listów z 22 września 1927 r. Drugi, to projekt rozporządzeń pochodzący z korespondencji audytora nuncjatury Carlo Chiarlo do biskupa częstochowskiego Teodora Kubiny z 30 listopada 1927 r. i jest efektem wspólnych prac Episkopatu Polski z przedstawicielami Rady Ministrów.

49 Wyrażna jest przy tym dysproporcja w korespondencji z Prymasem Królestwa Polskiego – Aleksandrem Kakowskim. Sądzę, że główną rolę były wzajemne animozje. Prymas pisał: „audytor nuncjatury, prałat zdolny, ale przykry w stosunkach z duchowieństwem, dla braku oglądy towarzyskiej. Nie żałowano go, kiedy odjeżdżał z Polski z nominacją na nuncjusza apostolskiego Boliwii”, A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, Kraków 2000, s. 917.

50 Nuncjatura warszawska [C. Chiarlo] do T. Kubiny, Warszawa 20 XI 1927, nr 18726; [C. Chiarlo] do A. Hlonda, Warszawa 20 XI 1927, nr 18643; [C. Chiarlo] do A. Hlonda, Warszawa 2 X 1927, nr 18439, zob. ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*, karty niepaginowane.

51 AAN, MWRiOP, 606, k. 202-205.

52 K. Krasowski, *Związki wyznaniowe...*, s. 311–313; J. Wislocki, op. cit., s. 109; *Watykan a stosunki polsko-niemieckie w latach 1918–1939: Wybór materiałów*, oprac. J. Jurkiewicz, Warszawa 1960, s. 39; Z. Łysko, *Sytuacja prawna Kościoła Adwentystycznego w Polsce międzywojennej 1918–1939*, Warszawa 1979, s. 292.

Edycję źródłową przygotowałem według zaleceń ustalonych dla akt nuncjatury przez Henryka Damiana Wojtyskę⁵³. Z uwagi na miejsce publikowanego źródła zastąpiłem jednakże język łaciński – językiem polskim. Wszystkie poniższe akty normatywne i listy przechowywane są w Archivio Segreto Vaticano w zespole Archivio Nunziature Varsavia 240, w teźce zatytułowanej: *Circa il decreto del Presidente della Repubblica sul cambio di confessione religiosa* (karty niepaginowane).

**Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej
z dnia 1927 r. w sprawie zmiany wyznania.**

(wersja Ministra Sprawiedliwości Aleksandra Meysztowicza z czerwca 1927 r.)

Art. 1. Do rozwiązania prawnych węzłów, łączących obywatela z kościołem lub związkiem religijnym, niezbędnym jest zgłoszenie do władzy administracyjnej pierwszej instancji, właściwej ze względu na miejsce zamieszkania zgłaszającego. Władza administracyjna zawiadamia o zgłoszeniu właściwy organ tego kościoła lub związku religijnego (duszpasterza – zarząd gminy wyznaniowej) z wezwaniem wniesienia do władzy zawiadamiącej w ciągu miesiąca od doręczenia zastrzeżeń co do materialnych obowiązków zgłaszającego. Po upływie powyższego terminu władza administracyjna zawiadomi o przyjęciu zgłoszenia kościoła lub związków religijny, z którym stosunek prawny zostaje rozwiązany, oraz zgłaszającego, oznajmiając o wniesionych zastrzeżeniach. Zastrzeżenia te będą rozstrzygane w zwyczajnym toku instancji.

Art. 2. Wskutek przyjęcia zgłoszenia gasną wszelkie wypływające z ustaw państwowych prawa i obowiązki wzajemne między zgłaszającym a kościołem lub związkiem religijnym, do którego dotąd należał, z zachowaniem jednak postanowień art. 5 i 6.

Art. 3. Do zgłoszenia przewidzianego w art. 1 uprawniony jest obywatel polski, który ukończył lat dwadzieścia jeden.

Art. 4. Zgodę na wstąpienie do nowoobranego kościoła lub związku religijnego winien wstępujący uzyskać osobiście u władz tego kościoła lub związku.

Art. 5. Zgłaszający od dnia przyjęcia jego zgłoszenia przez władzę administracyjną nie może być zobowiązany do nowych świadczeń wynikających z przynależności do opuszczonego kościoła lub związku religijnego. Postanowienie to nie dotyczy świadczeń na pokrycie jednorazowych inwestycji, jako te świadczenia zostały ustalone przez prawną reprezentację opuszczo-

⁵³ H. D. Wojtyska, op. cit., s. 187–189.

nej parafii lub gminy wyznaniowej przed przyjęciem zgłoszenia do wiadomości przez władzę administracyjną, a wstępujący mógłby być niemi obciążony, gdyby danego kościoła lub związku religijnego nie opuścił.

Art. 6. Przyjęcie zgłoszenia przez władzę administracyjną nie zwalnia zgłaszającego od tych zobowiązań, które nie wynikają z osobistej przynależności do kościoła⁵⁴ lub związku religijnego, lecz z innego tytułu prawnego.

Art. 7. Z wejściem w życie niniejszego rozporządzenia tracą moc obowiązującą wszelkie przepisy prawne odnoszące się do przedmiotu w niem unormowanego.

Art. 8. Wykonanie niniejszego rozporządzenia porucza się Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Ministrowi Spraw Wewnętrznych.

Art. 9. Rozporządzenie niniejsze wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1927 roku w sprawie zgłoszenia zmiany wyznania.

(wersja negocjowana z episkopatem polskim z listopada 1927 r.)

Art. 1. Do rozwiązywania państwowo prawnych węzłów wiążących obywatela polskiego z kościołem lub związkiem religijnym niezbędne jest osobiste zgłoszenie do powiatowej władzy administracji ogólnej, właściwej ze względu na miejsce zamieszkania zgłaszającego.

Władza administracyjna zawiadamia o zgłoszeniu organ tego kościoła lub związku religijnego (duszpasterza – zarząd gminy wyznaniowej) z wezwaniem wniesienia do władzy zawiadamiającej w ciągu trzydziestu dni od doręczenia zastrzeżeń co do materialnych obowiązków zgłaszającego.

Art. 2. Zgodę na wstąpienie do nowoobranego kościoła lub związku religijnego winien wstępujący uzyskać osobiście u władz tego kościoła lub związku.

Art. 3. Po upływie terminu oznaczonego w art. 1. ust. 2 i wykazaniu zgody przewidzianej w art. 2. władza administracyjna zawiadomi o przyjęciu zgłoszenia kościół lub związek religijny, z którym stosunek prawny zostaje rozwiązany, oraz zgłaszającego, zawiadamiając go o wniesionych zastrzeżeniach.

Art. 4. Wskutek przyjęcia zgłoszenia gasną wszelkie, wpływające z ustaw państwowych prawa i obowiązki wzajemne między zgłaszającym a kościołem lub związkiem religijnym, do którego dotąd należał z zachowaniem jednak postanowień art. 5 i 6.

⁵⁴ W dokumencie „Kościoła”, jednakże w dalszej części aktu konsekwentnie stosuje się pisownię wyrazu z małej litery.

Art. 5. Zgłaszający od dnia przyjęcia jego zgłoszenia przez władze administracyjną, nie może być zobowiązany do nowych świadczeń, wynikających z przynależności do opuszczonego kościoła lub związku religijnego.

Postanowienie to nie dotyczy świadczeń na pokrycie tych jednorazowych inwestycji, które zostały ustalone przed przyjęciem zgłoszenia przez władze administracyjną. Obowiązek jednorazowych inwestycji ustaje:

- 1./ o ile przyjęcie zgłoszenia nastąpiło w pierwszej połowie roku kalendarzowego – z końcem tegoż roku kalendarzowego;
- 2./ o ile przyjęcie zgłoszenia nastąpiło w drugiej połowie roku kalendarzowego – z dniem 1. lipca następnego roku kalendarzowego.

Art. 6. Przyjęcie zgłoszenia przez władze administracyjną, nie zwalnia zgłaszającego od tych zobowiązań, które nie polegają, na osobistej przynależności do związku religijnego, lecz ciążą na mocy szczególnego tytułu prawnego na nieruchomościach, będących własnością zgłaszającego.

Art. 7. Z wejściem w życie niniejszego rozporządzenia tracą moc obowiązujące wszelkie przepisy prawne odnoszące się do przedmiotu w niem unormowanego.

Art. 8. Wykonanie niniejszego rozporządzenia porucza się Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Ministrowi Spraw Wewnętrznych.

Art. 9. Rozporządzenie niniejsze wchodzi w życie z dniem ogłoszenia na całym obszarze Państwa z wyjątkiem województwa śląskiego.

**Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej
z dnia 1927 roku o uznawaniu nowych
lub dotąd nieuznanych wyznań.**

(wersja Ministra Sprawiedliwości Aleksandra Meysztowicza z czerwca 1927 r.)

Art. 1. Dla uznania nowego lub dotąd prawnie nieuznanego związku religijnego niezbędne są następujące warunki:

- 1) jego urzędzenia, nauka, obrzędy i ustrój nie mogą być przeciwne porządkowi publicznemu ani obyczajności publicznej,
- 2) działalność jego nie może stać w sprzeczności z ustawami państwa i winna ograniczyć się wyłącznie do spraw wyznaniowych, naukowo-religijnych, dobroczynnych i do posług pogrzebowych z zastrzeżeniem stosowania się do przepisów państwowych w tych przedmiotach wydanych,
- 3) nazwa jego winna różnić się od nazw, a strój duchownych od stroju duchownych uznanych już kościołów i związków religijnych. Za takie same uważa się nazwę i strój różniące się od nazw i strojów innych kościołów i związków religijnych tak nieznacznie, że w potocz-

nem użyciu nie wykluczają nieporozumień. Postanowienie niniejsze nie wyklucza stosowania innych przepisów, dotyczących używania stroju niepowседневnego.

Art. 2. Nie może być uznany związek religijny, który ma podlegać hierarchicznie władzom lub związkom mającym siedzibę poza granicami Państwa, jak również pozostający w zależności administracyjnej lub finansowej od jakiegokolwiek władzy lub związku zagranicznego.

Art. 3. Przedstawicielami władz hierarchicznych związku religijnego mogą być tylko obywatele polscy używający pełni praw cywilnych.

Art. 4. Równocześnie z podaniem o uznanie podpisanem (sic!) przez co najmniej stu członków związku, obywateli polskich, używających pełni praw cywilnych, należy złożyć Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wyczerpujące przedstawienie urzędzeń, nauki i obrzędów związku oraz statut wewnętrzny w trzech egzemplarzach. Statut ma zawierać postanowienia

1° – o organizacji wewnętrznej,

2° – o sposobie zarządzania majątkiem ruchomym i nieruchomym związku, o przeznaczeniu majątku na wypadek rozwiązania związku i o instytucjach związku, które mogą posiadać charakter osoby prawnej.

Należy też wykazać, że związek ma zapewnione środki materialne na utworzenie przynajmniej jednej gminy wyznaniowej. W podaniu należy wymienić tę osobę z pośród podpisanych na podaniu, której władza ma doręczać decyzje w sprawie uznania.

Art. 5. Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego może uzależnić przedstawienie Radzie Ministrów wniosku o uznanie związku religijnego i zatwierdzenie statutu wewnętrznego od przyjęcia do statutu wskazanych przez niego przepisów postanawiających o tem, które instytucje związku posiadać będą osobowość prawną, pod jakimi warunkami, oraz jakie organa będą uprawnione do działania ich imieniem.

Art. 6. Uznanie związku religijnego i jednocześnie zatwierdzenie statutu wewnętrznego następuje w drodze rozporządzenia Rady Ministrów, powziętego na wniosek Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Art. 7. Zatwierdzając statut związku religijnego, albo później Rada Ministrów może przekazać prowadzenie aktów stanu cywilnego w zastępstwie władz państwowych oznaczonym organom związku w zakresie i pod warunkami, które określi. W wypadkach nie przekazanych, akty te prowadzą władze administracyjne właściwe do prowadzenia takich aktów. Prawo małżeńskie osób należących do nowouznanych związków religijnych i sądownictwo w tych sprawach należy do zakresu osobnych ustaw.

Art. 8. Jeśli Rada Ministrów na wniosek Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego stwierdzi, że uznany związek religijny

1) działalnością swą staje w sprzeczności z ustawami Państwa albo
 2) przekracza granice zasad urzędzenia, nauki, obrzędów i ustroju
 przyjętych przez władze państwowe przy zatwierdzeniu związku
 Rada Ministrów może na wniosek Ministra Wyznań Religijnych i Oświece-
 nia Publicznego, związek rozwiązać.

Art. 9. Zatwierdzenie statutów wewnętrznych kościołów i związków reli-
 gijnych już dawniej uznanych oraz rozszerzenie uznania na obszary Rze-
 czypospolitej, na których uznane nie były, nastąpi w drodze rozporządzenia
 Rady Ministrów.

Art. 10. Wykonanie niniejszego rozporządzenia porucza się Ministrowi
 Wyzn. Rel. i Ośw. Publi.⁵⁵

Art. 11. Rozporządzenie niniejsze wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej
z dnia 1927 roku o zarejestrowaniu nowych związków religijnych
(wersja negocjowana z episkopatem polskim z listopada 1927 r.)

Art. 1. Dla zarejestrowania w myśl art. 116 Konstytucji nowego lub dotąd
 przez prawo państwowe nieuznanego związku religijnego, niezbędne są,
 następujące warunki:

1./ jego urządzenie, nauka, obrzędy i urząd nie mogą być przeciwne po-
 rządowi publicznemu, ani obyczajności publicznej;
 2./ działalność jego nie może stać w sprzeczności z ustawami Państwa
 i winna ograniczać się wyłącznie do spraw wyznaniowych, naukowych do-
 broczynnych i do posług pogrzebowych - z zastrzeżeniem stosowania się do
 przepisów państwowych w tych przedmiotach wydanych;
 3./ nazwa jego, tytułacja, nazwy hierarchiczne, liturgiczny i prywatny strój
 duchownych winny być różne od przyjętych w innych uznanych już zwią-
 zkach religijnych⁵⁶; uznania tożsamości⁵⁷ nie wykluczają różnice nieznaczne,
 nie uchylające nieporozumień. Postanowienie niniejsze nie wyklucza stoso-
 wania innych przepisów, dotyczących używania stroju niepowszedniego.

Art. 2. Nie może być zarejestrowany związek religijny, który ma podlegać
 hierarchicznie władzom lub związkom, mającym siedzibę poza granicami
 Państwa, jak również, który ma pozostać w zależności organizacyjnej lub
 finansowej od jakiegokolwiek władzy zagranicznej lub związku zagraniczne-
 go.

⁵⁵ Skrót ewidentnie zastosowany przez osobę przepisującą projekt aktu normatywnego z uwagi na brak miejsca na karcie.

⁵⁶ Dwukropek został zamieniony na średnik.

⁵⁷ W oryginale „zożsamości”.

Art. 3. Przedstawicielami władz hierarchicznych związku religijnego mogą być tylko obywatele używający pełni praw cywilnych.

Art. 4. Równocześnie z podaniem o zarejestrowanie, podpisaniem przez co najmniej⁵⁸ stu członków związku, obywateli polskich, używających pełni praw cywilnych, należy złożyć Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wyczerpujące przedstawienie urządzeń, nauki i obrzędów związku oraz statut wewnętrzny w trzech egzemplarzach. Statut ma zawierać postanowienia:

- 1/ o organizacji wewnętrznej,
- 2/ o sposobie zarządzenia majątkiem ruchomym i nieruchomym związku, o przeznaczeniu majątku na wypadek rozwiązania związku i o instytucjach związku, które mają posiadać charakter osoby prawnej.

Art. 5. Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego może uzależnić przedstawienie Radzie Ministrów wniosku o zarejestrowanie związku religijnego i zatwierdzenie statutu wewnętrznego od przyjęcia do statutu wskazanych przez niego przepisów, postanawiających o tem, które instytucje związku posiadać będą osobowość prawną, pod jakimi warunkami oraz jakie organa będą uprawnione do działania ich imieniem.

Art. 6. Zarejestrowanie związku religijnego odpowiadającego warunkom wymienionym w artykułach poprzednich i jednocześnie zatwierdzenie statutu wewnętrznego następuje w drodze rozporządzenia Rady Ministrów, powziętego na wniosek Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Art. 7. Akty stanu cywilnego dla osób należących do wyznań nowozarejestrowanych na zasadzie art. 6. prowadzą władze administracyjne właściwe do prowadzenia takich aktów: na obszarach, dla których ustawy nie wymieniają właściwych władz, – powiatowe władze administracji ogólnej.

Art. 8. Jeśli Rada Ministrów na wniosek Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego stwierdzi, że zarejestrowany związek religijny:

- 1/ działalnością swoją, staje w sprzeczności z ustawami Państwa albo
- 2/ przekracza granice zasad urządzenia, nauki obrzędów i ustroju, przyjętych przez władze państwowe przy zarejestrowaniu związku Rada Ministrów może, na wniosek Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, związek religijny rozwiązać.

Art. 9. Zatwierdzenie statutów wewnętrznych kościołów i związków religijnych już dawniej uznanych, oraz rozszerzenie uznania na obszary Państwa, na których uznane nie były, nastąpi w drodze rozporządzenia Rady Ministrów.

Art. 10. Wykonanie niniejszego rozporządzenia porucza się Ministrowi [Wyznań] Religijnych i Oświecenia Publicznego.

⁵⁸ W oryginale „co najmniej”.

Art. 11. Rozporządzenie niniejsze wchodzi w życie z dniem ogłoszenia na całym obszarze Państwa z wyjątkiem Województwa Śląskiego.

**List Ministra Sprawiedliwości Aleksandra Meysztowicza
do prymasa Polski Augusta Hlonda, Warszawa 12 czerwca 1927**

Eminencjo!

Dziękuję Eminencji za łaskawą odpowiedź na mój telegram z życzeniami dla Eminencji na nowym dostojeństwie kościelnym⁵⁹ i za wskazania, zawarte w piśmie Eminencji z 25 maja r.b., na które nie mogłem zanieść Mu tej mej odpowiedzi bez gruntownej rewizji moich projektów.

W projekcie „o zarejestrowaniu nowych związków religijnych” zmieniłem w tytule i w tekście słowo „uznawanie” na „zarejestrowanie” i dodałem w art. 1 punkcie 3 ustęp o tytułacji i nazwie hierarchicznej duchownych. Art. 6 stawia zarejestrowanie związku i zatwierdzenie jego statutu w zależności od Rady Ministrów, aczkolwiek P. Minister W.R. i O.P.⁶⁰ chciałby zatwierdzenie statutu uzależnić od swojej decyzji. Art. 7 pozbawia nowe wyznania prawa sporządzania aktów⁶¹.

Projekt „o zarejestrowaniu nowych wyznań” niepokoi mnie mniej od następnego, bo z rozmowy z Jego Eminencją ks. kardynałem Lauri⁶² wyrozumiałem, że kościół mógłby tolerować ustawę w brzmieniu mojego projektu.

W projekcie „w sprawie zgłaszania o zmianie wyznania” stawiam w tytule słowa „zgłaszania”, ażeby zaakcentować, że Państwu idzie o nic innego, tylko o rejestrację. W art. 1 i 3 utrzymuję termin 30-dniowy pomiędzy zgłoszeniem i przyjęciem, a więc zarejestrowaniem zgłoszenia, sądząc, że 30 dni refleksji może od złego uchronić. W art. 2 i 3 ustalam, że dla przyjęcia, a więc rejestracji zgłoszenia niezbędnym jest uprzednie wykazanie zgody na to nowoobranego kościoła, czy związku. Nie przewiduję więc wystąpienie z jednego wyznania bez wstąpienia do innego, na co bezwyznaniowcy nie chcą się godzić. Art. 3 uprzedniego projektu, krepujący rejestrację zmiany

⁵⁹ Mowa o nominacji kardynalskiej, która formalnie miała nastąpić dopiero 20 VI 1927 r. Ceremonia odbyła się w Polsce, biret kardynalski został włożony na głowę przez prezydenta Rzeczypospolitej. Opis ceremonii oraz reprodukcje zdjęć z uroczystości: *O godności kardynalskiej*, „Przewodnik Katolicki” 33 (1927), s. 414–416.

⁶⁰ Gustaw Karol Dobrucki – minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego.

⁶¹ Zdanie to dopisane piórem.

⁶² Lorenzo Lauri był do 20 XII 1926 r. nuncjuszem Stolicy Apostolskiej w Polsce. Po otrzymaniu nominacji kardynalskiej, aż do opuszczenia Warszawy 12 VI 1927 r. posiadał funkcję pronuncjusza.

wyznania przed 21 rokiem, opuszczam, aczkolwiek proponowano mi kilka wariantów. Nie dotykam więc tej drażliwej sprawy, uprzedzając jednak, że przy *status quo ante* rejestracja zmiany wyznania przed skończeniem 21, a względnie 18 lat może być uznana za niedopuszczalną. Art. 6 uważam za pożyteczny, a kwestii rozrachunków materialnych wolałbym nie pomijać, bo sadzę, że rozrachunek uzasadnia celowość ustawy, odbierając jej demonstracyjny charakter.

Niezależnie od tego pisma, wręczam projekty moje Ks. Prałatowi Borkowskiemu⁶³ dla zanieśienia ich ks. ks. Biskupom. Wszystkie wnioski o nowych zmianach w moich projektach gotów jestem rozważyć, aczkolwiek nie bez obawy, że zmiany te mogą uniemożliwić moje zabiegi. Powodzenie ich uważam za możliwe przy rządach Marszałka Piłsudskiego. W przyszłości obawiam się ustaw, daleko dalej idących. Sadzę, że jakieś ustawy, rozwijające konstytucję, prędzej, czy później przyjść muszą.

Art. 111-116 konstytucji poręczają wolność wyznań i prawo zakładania nowych związków religijnych. Na mocy tych artykułów obywatele polscy zmieniają wyznanie i tworzą nowe związki religijne.

Brak przepisów o rejestracji zmiany wyznania wywołuje zamęt przy nauczaniu religii w szkołach i przy składaniu przysięgi w sądach i wytwarza wątpliwości w zakresie ważności⁶⁴ ślubów i rozwodów, a więc ślubnego lub nieślubnego pochodzenia dzieci i ich praw spadkowych⁶⁵.

Brak przepisów o rejestracji nowych wyznań pozbawia rząd kontroli nad przejawami ich działalności, sprzeciwiającymi się porządkowi publicznemu i moralności publicznej. Związki niezarejestrowane nie liczą się z następstwami ewentualnego ich rozwiązania pozbawione odpowiedzialnego⁶⁶ przedstawicielstwa nie spełniają rozporządzeń władz w zakresie przepisów o budownictwie, sanitarnych, kultu i t.p.

Dodaję, że w poszczególnych dzielnicach Polski obowiązują przepisy niejednolite i wprowadzające zamęt, z którym skończyć trzeba.

Instynkt mój polityczny podpowiada mi więc, iż chwila obecna jest może najlepsza dla przeprowadzenia omawianych ustaw w brzmieniu, które Kościół może tolerować. Ale myślę się może. I jeżeli powie mi Eminencja, albo powiedzą ks. ks. Biskupi, że projekty moje nie są zgodne z interesem Kościoła, wycofam je natychmiast i wyjdę z gry.

⁶³ Ludwik Borkowski – zob. K. Krasowski, *Episkopat katolicki w II Rzeczypospolitej: myśl o ustroju państwa: postulaty, realizacja*, Warszawa 1992, s. 234.

⁶⁴ Słowo dopisane.

⁶⁵ Zob. P. Fiedorczyk, *Prawo rodzinne ziem wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003, s. 509–520; A. Mezglewski, *Obowiązkowe nauczanie religii a wolność sumienia i wyznania w konstytucjach II RP*, [w:] *Vetera novis augere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Wacławowi Uruszczakowi*, t. II, red. S. Grodziski, D. Maleck, A. Karabowicz, M. Stus, Kraków 2010, s. 733–739.

⁶⁶ Wyraz dopisany nad słowem przekreślonym.

Niechaj mi wolno będzie, przy tej sposobności, polecić się gorąco Błogosławieństwu Waszej Eminencji i prosić⁶⁷ Go o przyjęcie wyrazów najwyższej czci mojej.

/-/ A. Meysztowicz.

**List Nuncjatury Apostolskiej w Polsce [Carlo Chiarlo]
do Prymasa Polski Augusta Hlonda, Warszawa 23 sierpnia 1927**

Eminentissimo Principe,

Mi pregio portare a conoscenza dell'Eminenza Vostra Reverendissima la ven. Risposta ricevuta dall'E.mo Sig. Cardinalo Secretario di Stato di SUA SANTITÀ⁶⁸ circa i ben noti progetti di Decreti Presidenziali sulla significazione del cambiamento di religione e sulla registrazione di nuove associazioni religiose.

“Vistio il parere dell'E.mo. Signor Cardinale Hlond⁶⁹, della Nunziatura e della Commissione episcopale, il SANTO PADRE⁷⁰ accoglie il suggerimento che convenga ad evitanda mala majora⁷¹ tollerare gli ultimi progetti governativi.

Tuttavia non e' opportuno che tale dichiarazione di tolleranza si faccia in modo ufficiale, ma l'E.mo Cardinaie Hlond procuri incontrarsi⁷² col'Ecc. Mo Sig. Ministro di Giustizia, Sig. Meysztowicz⁷³, e finalmente prenda la cosa come cosa propria, come da se, insistende ancora se e' possibile, per qualche eventuale miglioramento dei suddetti progetti⁷⁴.

Al significare all'Eminenza Vostra Rev.ma tale ven. risposta, mi e' grato rinnovarlo i sensi di profonfiseimo ossequeie, coi quali, al bacio della S. Porpora, ho l'alto onore di rafformarmi.

dell'Eminenza Vostra Reverendissima.

⁶⁷ Słowo „proszę” przeprawiono odręcznie na wyraz „prosić”.

⁶⁸ Mowa o Pietro Gasparrim – kardynale i sekretarzu stanu Stolicy Apostolskiej. O jego działalności dotyczącej państwa polskiego, zob. M. Mróz, *W kręgu dyplomacji watykańskiej: Rosja, Polska, Ukraina w dyplomacji watykańskiej w latach 1917–1926*, Toruń 2004, s. 56 i nast.

⁶⁹ August Hlond – prymas Polski, arcybiskup gnieźnieński i poznański, od 1927 r. kardynał.

⁷⁰ Papież Pius XI (Achilles Ratti) – w roku 1918 mianowany wizytatorem apostolskim w Polsce.

⁷¹ Wyrazy „ad evitanda mala majora” podkreślone w dokumencie.

⁷² W dokumencie „incontrarisi” z przekreśloną trzecią literą od końca.

⁷³ Aleksander Meysztowicz – pełnił wówczas urząd ministra sprawiedliwości.

⁷⁴ W cudzysłowie odnotowana jest opinia sekretarza stanu Stolicy Apostolskiej – Pietro Gasparriego.

List Carlo Chiarlo do Augusta Hlonda, Warszawa 23 sierpnia 1927

Eminentissimo Principe,

La risposta dell'E.mo Sig. Cardinalo Gasparri⁷⁵ arrivò ieri notte per via telegrafica (naturalisento in cifre)⁷⁶ o quindi quando potei conoscerla era già tardi o l'Eminenza Vostra Rev.ma ore già alla Stazione o forse già partito per Posnania.

Il delicato riegozio e' ora nelle sue mani (del resto molto abili) e sono sicuro che tutto riuscirà secondo i ven. disideri del SANTO PADRE.

In quanto ai miglioramenti che eventualmente possono chiederai, secondo quanto mi disse Mons. Przezdziecki⁷⁷, la Commissione varamente ne ha chiesto alcuni e quindi l'Eminenza Vostra Rev.ma potrà se crede, intendersi su questo punto previamente col sullodate Monsignore Vescovo.

Mi pare opportuno poi significarle che il figlio del sig. Meysztowicz⁷⁸, che è Segretario dell'Arcivescovo di Vilna⁷⁹ mi disse in tutta confidenza che suo padre intesesi anche col Sig. Bartel⁸⁰, ha intanatane di inviare i progetti in parola alla S. SEDE prima di sottoporli all'approvazione del Conciglio dei Ministri.

Siccome qualcosa si vuole assolutamente fare dal Governo in questa delicata materia, ed essendo pressoché impossibile che in progetti anche se migliorati possano ricevere l'aprovazione della S. SEDE, crederei (e' mio modesto avviso personale) che questo passo del sig. Meysztowicz, lodevole per l'intenzione buona che l'ispira, non sia forse opportuno in tale negozio, quindi se l'Eminenza Vostra Rev.ma colla prudenza e col tatto squisito che La distingue, potrà farlo evitare, penso che si eviterebbe così delle noie alla S. Sede e le conseguenze di malumori, commenti ecc. a causa di un eventuale rifiuto della Medesima all'accettazione o anche alla dichiarazione ufficiale di tolleranza.

L'Eminenza Vostra Reverendissima nel suo illuminato criterio darà quel valore che possa avere questo mio modestissimo modo di vedere.

Pregandola che a suo tempo voglia significarmi l'esito delle sue pratiche e frattanto mandarmi subito, per mia tranquillità, un telegramma che mi assicuri del ricevimento di questa comunicazione (anche un semplice =

⁷⁵ Pietro Gasparri – sekretarz stanu Stolicy Apostolskiej.

⁷⁶ Wykorzystanie telegrafu i szyfrów w służbie dyplomatycznej – A. Peplowski, *Wywiad a dyplomacja II Rzeczypospolitej*, Toruń 2004, s. 67, 80 i nast.

⁷⁷ Henryk Przezdziecki – od 1924 r. biskup siedlecki (wcześniej od 1918 r. – podlaski). O współczesnej działalności biskupa zob. A. Rumpel, *Religie w Polsce*, Księży Młyn 2009, s. 43 i nast.

⁷⁸ Mowa o Walerianie Meysztowiczu, synu ministra sprawiedliwości, wówczas pełniącego obowiązki sekretarza arcybiskupa wileńskiego, zob. publikację jego wspomnień m.in. z dwudziestolecia międzywojennego: W. Meysztowicz, *Gawęda o czasach i ludziach*, Londyn 1983, passim.

⁷⁹ Arcybiskupem wileńskim był wówczas Romuald Jałbrzykowski.

⁸⁰ Kazimierz Bartel – wicepremier w rządzie Józefa Piłsudskiego.

RICEVUTO = basta), Le bacio la S. Porpora e consensi di profondissimo ossequio ho l'alto onore di raffermarmi.

August Hlond, Conferenza coll' ambasciatore Skrzyński e ministro Meysztowicz riguardo ai decreti progettati dal Governo intorno al cambiamento di religione e la registrazione di nuove confessioni, Poznań 9 wrzesień 1927⁸¹

Il giorno 6 settembre le ore 17 venne a trovarmi nel palazzo „Myślewiecki”⁸² l'ambasciatore Skrzyński⁸³, il quale fù pregato dal ministro Meysztowicz perche lo aiutasse nel far passare da parte dei governo i due decreti in una redazione tale, da non provocare protesti da parte della Chiesa Cattolica. Skrzyński mi disse di essere informato dei tenore dei progetti del ministro Dobrucki e di quelli redatti dal ministro Meysztowicz⁸⁴. Egli riconosceva come i progetti di Dobrucki fossero più o meno corrispondenti alle leggi austriache e germaniche, che a suo tempo evocarono le proteste della S. Sede. Ciò si spiega da una parte coll'ignoranza di Dobrucki nella difficile materia e dall'altra collo spirito liberale, di cui è animato il governo presente, fatte poche eccezioni. Egli vorrebbe impedire, che la materia dei decreti venisse regolata in maniera da far dispiacere alla S. Sede ed a questo scopo ha già conferito col ministro sostituto degli Esteri Knoll⁸⁵ e col ministro di Culto Dobrucki per far loro accettare la redazione del ministro Meysztowicz. Mentre Knoll si lasciò persuadere. Dobrucki insiste sui suoi propri progetti e declina l'idea di prendere accordi colla Chiesa, dichiarando tale intesa offensiva alla sovranità dello Stato.

Chiese quindi Skrzyński a me. quale fosse il contegno della Chiesa riguardo ai progetti in questione e gli dissi, che i progetti di Dobrucki non

⁸¹ Sprawozdanie poprzedza krótki list: A. Hlond do C. Chiarlo, Warszawa 9 IX 1927, ASV, ANV, 240, *Circa il decreto*, karty niepaginowane: „Mi stimo fortunato d'inviarle un breve rapporto sui miei colloqui tenuti il giorno 6 e 7 corrente coll'ambasciatore Skrzyński e col ministro Meysztowicz riguardo ai progettati decreti sul cambiamento di religione e sulla registrazione di nuove confessioni”.

⁸² Mowa o Pałacu Myślewickim, położonym w warszawskich Łazienkach. Powstał w latach 1775–1779, według projektu Dominika Merliniego w stylu wczesnoklasycytycznym, J. A. Chrościcki, A. Rottermund, *Atlas architektury Warszawy*, Warszawa 1977, s. 87.

⁸³ Władysław Skrzyński – ambasador przy Stolicy Apostolskiej, W. Biliński, *Skrzyński Władysław Bolesław Ignacy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXVIII, Warszawa 1997–1998, s. 469–472; E. J. Pałyga, op. cit., s. 75 i nast.

⁸⁴ Aleksander Meysztowicz – minister sprawiedliwości, zob. D. Szpoper, *Działalność Ministra Sprawiedliwości Aleksandra Meysztowicza w latach 1926–1928*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 53 (2001), 1, s. 285–314.

⁸⁵ Roman Knoll – po przewrocie majowym wiceminister w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, W. Kamieniecki, *Roman Knoll (1888–1946)*, [w:] W. Kamieniecki, *Historycy i politycy warszawscy 1800–1950*, Wrocław 1992, s. 151.

possono venir accettati da noi in nessuna maniera e se venissero emanati, non potrebbero non venir condannati. Gli dissi di più, che l'Episcopato per prevenire mali peggiori si sarebbe accomodato ai progetti di Meysztowicz, nei quali però vorrebbe s'introducessero le miglitorie, che furono chieste dai Vescovi.

Aggiunse Skrzynski, che difficilmente sarebbe passato il decreto sul cambiamento di religione senza l'indicazione dell'età richiesta per il cambio e senza l'indicazione delle conseguenze del cambio dei genitori sulla confessione dei figli. A ciò osservai che questi due punti bisogna omettere nel decreto, almeno riguardo ai cattolici e idre tra le altre cose la Chiesa non potrà mai permettere, che l'apostasia dei genitori debba strappare dal seno della chiesa anche i figli e che stabilendo la Costituzione, che la chiesa cattolica si regge con leggi proprie, sarebbe persino anticostituzionale il voler spingere all'apostasia⁸⁶ i figli a causa dell'apostasia dei genitori, cosa assolutamente inammissibile davanti alle leggi della Chiesa.

Skrzynski disse, che avrebbe cercato d'interessare dei progetti lo stesso maresciallo Piłsudski, temendo, che la maggioranza del governo sia piuttosto proclive a votare i progetti di Dobrucki, mentre il maresciallo, non volendo avere conflitti colla Chiesa, potrà con una sua parola far passare i progetti di Meysztowicz, come già a scampo di malintesi colla S. Sede, ha ordinato che si riponesse ad altro tempo la questione matrimoniali e, che dalla maggioranza del governo si voleva definita in una maniera molto laica⁸⁷.

Poco dopo giungeva il ministro Meysztowicz, a cui esposi le stesse idee. Egli mi comunicò, che nel frattempo Dobrucki introdusse certi cambiamenti nel progetto di cambiamento di religione e che anche il ministro degli Interni ne presentò uno. Guardatili, dovetti dichiarare, che non sono ammissibili e che bisognava stare ai progetti suoi (Meysztowicz) con quei cambiamenti, che aveva chiesto la commissione dell'Episcopato. Riguardo a questi cambiamenti o miglioramenti Meysztowicz dichiarò, che purtroppo non vi è alcuna speranza, che essi vengano accettati dalla maggioranza del governo. Anzi disgraziatamente i suoi (Meysztowicz) progetti non verranno accettati probabilmente se non per volere di Piłsudski. E ciò sia perchè l'influsso suo (Meysztowicz) è scemato notevolmente dopo che egli ha represso in parte il movimento eommu-nistico sia perchè nei governo si accentua maggiormente la tendenza, che il governo deve regolare queste cose senza chiedere consiglio a nessuno e specialmente alla Chiesa. Cosichè mentee⁸⁸ prima il Vice-presidente del Consiglio dei Ministri Bartel⁸⁹ gli aveva dato l'incarico

⁸⁶ Wyraz odręcznie poprawiony.

⁸⁷ Ostatnie zdanie na stronie. U dołu kartki znajduje się pieczętka archiwum watykańskiego.

⁸⁸ Dwie ostatnie litery nadpisane.

⁸⁹ Kazimierz Bartel – wicepremier w pierwszym rządzie Józefa Piłsudskiego, był poprzednikiem Gustawa Dobruckiego na stanowisku ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, A. Chojnowski, P. Wróbel, *Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 151.

di redigere i progetti avendo riguardo ai sentimenti della Chiesa e con ciò pareva garantita l'accettazione di essi, ora la situazione è peggiorata.

Il giorno seguente nel Ministero di Giustizia ebbi un altro colloquio col Ministro Meysztowicz e coll'ambasciatore Skrzyński. Precisai il punto di vista spiegato già ieri e dichiarai, che l'accettazione dei progetti Meysztowicz è l'unico modo di evitare conflitti colla Chiesa, benché questi progetti stessi, siano ben lontani dal corrispondere allo spirito ed ai diritti della Chiesa. L'ambasciatore Skrzyński mi assicurava, che avrebbe parlato di questo argomento con Eartel per guadagnarlo pei progetti Meysztowicz, il quale dalla sua parte dichiarava, che avrebbe invocato l'appoggio di Piłsudski⁹⁰, qualora non vedesse altro modo di vincere le difficoltà. In ogni caso se nelle conferenze interministeriali venissero portate altre soluzioni egli m'informerrebbe dei mutamenti prima che vengano votati.

L'impressione generale di questi colloqui si è: nella maggioranza del governo si accentua il liberalismo, che nelle cose di Chiesa non guarda troppo per il sottile. Meysztowicz essendo con Niezabytowski⁹¹ l'esponente cattolico nel governo cerca d'impedire ogni male od offesa alla Chiesa. Il fattore decisivo è Piłsudski, il quale per motivi di politica internazionale non vuole conflitti colla S. Sede e cerca di evitare le proteste dei Vescovi in questo periodo che è già eminentemente periodo di preparazione alle elezioni politiche. Può essere, che ci vorrà appunto la decisione di Piłsudski per dare ai progettati decreti un tenore tollerabile da parte della Chiesa.

Augusto Card. Hlond⁹²

List prymasa Polski Augusta Hlonda do audytora nuncjatury apostolskiej w Warszawie Carlo Chiarlo, Poznań 22 września 1927 roku

Illustrissimo e Reverendissimo Monsignore

Grazie rispettose della Sua pregiatissima del 20 corr. N. 18048 e permetta benignamente, che io sottoponga alla Sua attenzione alcune osservazioni.

1) Il giorno medesimo, in cui fu da me il min. Dobrucki ricevetti dal min. Meysztowicz una lettera, in cui egli mi mandava un articolo supplementare al decreto sul cambiamento della religione, articolo riguardante precisamente l'età richiesta per la significazione del cambiamento di religione e la complessa

⁹⁰ Józef Piłsudski pełnił od 2 X 1926 do 27 VI 1928 r. urząd Prezesa Rady Ministrów.

⁹¹ Karol Niezabitowski – minister rolnictwa. Wspólnie z Aleksandrem Meysztowiczem wywodzili się ze szlachty zaboru rosyjskiego i uznawani byli za polityków konserwatywnych z wileńskiej grupy „żubrów”, J. Bartyzel, *Konserwatyzm bez kompromisu: studium z dziejów zachowawczej myśli politycznej w Polsce w XX wieku*, Toruń 2001, s. 160; J. Jachymek, *Sojusznicy i przeciwnicy ruchu ludowego 1895–1995*, Lublin 1996, s. 95.

⁹² Własnoręczny podpis.

questione dei figli. Con mia meraviglia constatai, che l'articolo era identico all'analogo articolo di Dobrucki coll'unica eccezione che invece di quei 14 anni portava l'età di anni 7. Ciò mi fa supporre, che i due ministri sapevano a vicenda l'uno del progetto dell'altro probabilmente per mezzo di persona intermediaria. È poi da rilevare il motivo che porta il min. Meysztowicz per provare la necessità dell'articolo, il qual motivo consisterebbe nel bisogno che ha lo Stato di sapere con precisione la religione dei figli a causa dell'insegnamento di religione nelle scuole e simili. Diceva poi il medesimo min. Meysztowicz, che se il decreto non contenesse quell'articolo sui figli, lo Stato sarebbe necessitato ad applicare alla questione le prescrizioni generali della legge concernenti la validità degli atti dei minorenni, la quale applicazione oltre ad essere differente nelle varie parti della Polonia porterebbe danno maggiore che l'articolo da lui concepito.

2.) Ho pensato e ripensato sulle conseguenze pratiche che in Polonia porterebbe quell'articolo sui figli. Siccome è cessato in Polonia il pericolo del proselitismo protestante e schismatico e la chiesa nazionale, il mariavitismo e le sette americane sono piuttosto sulla linea del declivio, le defezioni dalla fede cattolica avvengono ora quasi unicamente per fini matrimoniali, e l'esperienza fa vedere, che in tali casi il cambiamento di religione si limita alla persona di chi attende un nuovo matrimonio. I figli rimangono nella chiesa cattolica, non avendo il padre o la madre appostati nessun interesse di fare appostare anche i figli. Siccome dall'altra parte sono in Polonia molto più numerosi coloro, che passano al cattolicesimo, quell'articolo sui figli, benché basato su dottrina falsa, assicura concretamente alla Chiesa cattolica più vantaggi che danni.

3.) Il min. Dobrucki non si diede troppa cura per celare davanti a me il suo risentimento, perchè il min. Meysztowicz abbia preso in mano l'affare dei due decreti, che non sono di sua competenza, facendo quasi sembrare, come se egli (min. Dobrucki) non fosse in grado di stendere quei stessi decreti in modo soddisfacente. Capii meglio il sentimento di Dobrucki, quando, lui partito, mi⁹³ arrivò la lettera di Meysztowicz, che, come dissi, differiva poco poco dal progetto Dobrucki. Credo, che se si dovesse fare qualche passo per migliorare nell'ultimo momento quei due progetti, bisognerebbe ormai tralasciare di parlare di "progetti Meysztowicz", per non destare nel Ministero di Culto una caparbia opposizione alimentata da ragioni di competenza.

4.) La visita di Dobrucki e la nostra conferenza ebbe per espresso desiderio e dichiarazione del ministro carattere strettamente confidenziale. Non potrei servirmene per provvocare un passo dell'Episcopato senza compromettere la mia fama di uomo, con cui si può trattare confidenzialmente. Se si riuscisse invece a Varsavia ad avere copia dell'ultima redazione Dobrucki, allora l'Episcopato potrebbe davvero fare un passo collettivo, il quale però,

93 Litera „i” dopisana odręcznie.

non so, se avrà qualche effetto, stante che lo stesso ministro Meysztowicz, a cui tante volte per iscritto ed oralmente si è spiegato la dottrina cattolica, in ultima analisi viene anche egli col'articolo sui figli pressocchè identico a quello Dobrucki.

5.) Io per conto mio avrei la possibilità di ribadire il nostro punto di vedere in una lettera a Dobrucki. Potrei scriverne anche al maresciallo Piłsudzki. Non vorrei però fare questi gravi passi senza l'intesa e l'approvazione della Santa Sede, includendo essi una responsabilità, che passa i limiti ordinari delle mie competenze.

Voglia, Illustrissimo e Reverendissimo Monsignore, gradire i sensi della mia specialissima considerazione, con cui ho l'onore di raffermarmi.

**Załącznik do listu z odręczną, podkreśloną adnotacją
„Min. Meysztowicz”, zawierającą zmiany do projektu rozporządzenia.**

Nel progetto del Ministero di Giustizia riguardante il decreto del Presidente della Repubblica sulla significazione del cambiamento di religione, bisogna aggiungere dopo il primo articolo un nuovo articolo 2, di modo che gli articoli 2-8 avranno la numerazione 3 - 9.

Art. 2

- [1] A fare la significazione, di cui nell'art. 1 è autorizzato il cittadino polacco, che ha 21 anni o fu dichiarato maggiorenne.
- [2] I figli legittimi nell'età dai 7 a 21 anni sono autorizzati a fare la significazione col consenso di tutti e due i genitori. Se uno dei genitori non vive o fu privato dei suoi diritti verso il figlio basta il consenso dell'altro genitore. Se nessuno dei genitori vive od esercita l'autorità sul figlio è necessario il consenso del tutore e dell'autorità tutelare. I figli illegittimi nell'età dai 7 ai 21 anni sono autorizzati alla significazione del cambio col consenso della madre e, se la madre non vive o non esercitata sua autorità, col consenso del tutore e dell'autorità tutelare.
- [3] La significazione fatta concordemente da tutti e due i genitori si riferisce anche ai figli legittimi sotto i 7 anni. Il medesimo effetto ha la significazione del padre o della madre, se l'altro genitore non vive e la significazione della madre riguardo ai figli illegittimi sotto i 7 anni. Questi effetti della significazione hanno vigore solamente riguardo a quei figli, che dai genitori furono espressamente inclusi nella propria significazione di cambiamento di religione.
- [4] Le prescrizioni dei punti 2 e 3 riguardanti i figli legittimi si applicano analogamente ai figli equiparati per legge ai figli legittimi. La significazione del cambiamento non verrà accettata da persone ammalate di mente o di mente imbecille.

**List nuncjatury Stolicy Apostolskiej w Polsce [Carlo Chiarlo]
do biskupa częstochowskiego Teodora Kubiny,
Warszawa 30 listopada 1927**

Eccellenza Reverendissima,

Avendo Vontra Eccellenza Rev.ma assistito alla Conferenza Episcopale⁹⁴ tenutasi in Varsavia alla fine del giugno u. s., sa bene che si statto preparando alcuni Progetti circa il cambiamento di Religione e circa il riconoscimento delle associazioni religiose nuove o non ancora riconosciute.

Tra i vari progetti, due ve ne furono, i quali furono presentati dal Sig. Ministro di Giustizia, il cui testo mi pregio accludere a questo ossequioso foglio.

Circa tali progetti dei Ministro di Giustizia ebbi l'incarico di significare, in nome della S. SEDE, all'Emo Sig. Cardinale Hlond che ad evitanda mala mayora⁹⁵ potevano essere tollerati: che si cercasse però, se era possibile, di farvi introdurre dei miglioramenti: e che infine non si facesse ufficialmente tale dichiarazione di tolleranza.

In seguito, invece dei desiderati miglioramenti, nei suddetti progetti si introdussero alcune modificazioni, alle quali la S. SEDE dichiara che in nessuna maniera puo' applicarsi la tolleranza che si poteva avere per i progetti qui acclusi.

Tale dichiarazione della S. SEDE io mi pregio comunicare alia Eccellenza Vostra Rev.ma, pone incarico dell'Emo Sig. Cardinale Segretario di Stato⁹⁶, come ho già fatto cogli Emi Signori Cardinali Kakowski⁹⁷ e Hlond e cogli Ecc.mi Vescovi Jałbrzykowski e Przeździecki, affinche agiscano presso il Governo.

Per intenderci meglio, ripeto che solamente ai progetti qui acclusi puo' applicarsi la tolleranza, di cui sopra, senza però dichiararla ufficialmente: per gli altri progetti precedenti e per le modificazioni susseguenti, e' impossibile.

Tanto era mio dovere portare a conoscenza dell'Eccellenza Vostra Rev. ma, a cui, al bacio del S. Anello, mi pregio rinnovare i sensi di profondo ossequio, mentre ho l'onore di raffermarmi.

94 Konferencja Episkopatu Polski, której przewodniczącym był od 1926 r. arcybiskup gnieźnieński August Hlond, który zwyczajowo przekazywał prowadzenie obrad Prymasowi Królestwa Polskiego – Aleksandrowi Kakowskiemu.

95 Słowa „ad evitanda mala mayora” zostały w dokumencie podkreślone.

96 Pietro Gasparri.

97 Aleksander Kakowski – kardynał i arcybiskup warszawski, Prymas Królestwa Polskiego, K. Krasowski, *Biskupi katolicy II Rzeczypospolitej...*, s. 112 i nast.